
ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

УДК 330.1

Соболева М.В.

аспірант

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ПРАКТИКА РЕГУЛЮВАННЯ НАСЛІДКІВ НЕЦІНОВОЇ КОНКУРЕНЦІЇ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто вплив різноспрямованих чинників на умови розвитку конкурентного становища в економіці України. Досліджено державну політику щодо обмеження монополізму і розвитку конкуренції як невід'ємну складову частину внутрішньої економічної та соціальної політики держави. Визначено основні цілі та завдання Антимонопольного комітету України, напрями антимонополювальної політики. Здійснено аналіз динаміки основних структурних передумов конкуренції в економіці України. Визначено напрями вдосконалення діяльності органів Антимонопольного комітету, що стосуються регулювання наслідків нецінкової конкуренції в Україні.

Ключові слова: конкурентне середовище, монополізація, конкуренція, Антимонопольний комітет, конкурентна політика.

В статье рассмотрено влияние разнонаправленных факторов на условия развития конкурентного положения в экономике Украины. Исследована государственная политика по ограничению монополизма и развития конкуренции как неотъемлемая составляющая внутренней экономической и социальной политики государства. Определены основные цели и задачи Антимонопольного комитета Украины, направления антимонопольной политики. Проведен анализ динамики основных структурных предпосылок конкуренции в экономике Украины. Определены направления совершенствования деятельности органов Антимонопольного комитета.

Ключевые слова: конкурентная среда, монополизация, конкуренция, Антимонопольный комитет, конкурентная политика.

Постановка проблеми. Глобалізація дає змогу українським підприємствам виходити на нові ринки, що відкриває для них не лише нові можливості, але й змушує пристосовуватися до нових умов функціонування ринку відповідно до міжнародних стандартів. Створення конкурентного середовища, захист економічної конкуренції та регулювання ринкових відносин безпосередньо впливають на економічний розвиток держави.

Нецінова конкуренція виводить більш успішних учасників ринку в лідери, що надає їм можливість розширювати інструменти конкурентної боротьби: вдосконалювати якість продукції, розширювати товарний асортимент, збільшувати витрати на рекламу та ін. Водночас фірми, використовуючи методи нецінкової (добросовісної і недобросовісної) конкуренції, можуть зловживати власним ринковим становищем, поглинаючи інші компанії, сприяючи концентрації виробництва та зумовлюючи монополізацію економіки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми конкурентної політики держави, а також основних напрямів її вдосконалення

актуалізуються у працях українських учених-економістів В. Базилевича, А. Чухна, А. Ігнатюк, Г. Філюк, Ю. Кіндзерського, О. Баклінської та ін. Однак, незважаючи на численні дослідження у напрямі антимонопольної політики та регулювання діяльності монополювальної влади підприємств за рахунок нецінових методів конкуренції, а також регулювання монополізованих ринків потребує подальшого розвитку.

Мета статті – дослідити практику антимонопольного регулювання в Україні в контексті використання вітчизняними підприємствами нецінових методів конкуренції, визначення необхідності вдосконалення державного регулювання монополізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Останні роки характеризуються впливом різноспрямованих чинників на умови розвитку конкурентного середовища в економіці України. З одного боку, політична стабілізація на демократичних засадах та консолідація українського суспільства на основі євроінтеграційних прагнень, курс на розвиток сучасної ринкової економіки, дерегуляцію та деолігархізацію гос-

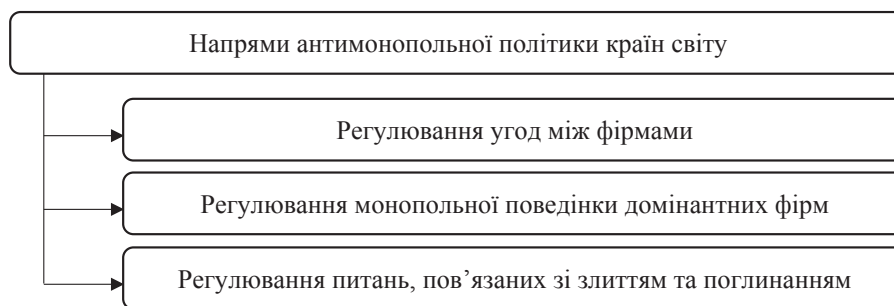

Рис. 1. Головні напрями антимонопольної політики

Джерело: складено автором

подарського життя сприяли створенню передумов для розвитку конкурентних відносин на національних товарних ринках [3]. Одним з основних факторів, що стримують розвиток економічних процесів, є нерівність умов конкуренції, що формується у тому числі через активне використання суб'єктами господарювання нецінових методів добросовісної та недобросовісної конкуренції та регулюється через систему методів державного регулювання конкуренції.

Державна політика щодо обмеження монополізму і розвитку конкуренції є невід'ємним складником внутрішньої економічної та соціальної політики держави. До найважливіших завдань держави належить врівноваження тенденції до монополізації механізмами конкуренції, цілеспрямоване сприяння з боку державних органів розвитку конкурентних засад в економіці [6, с. 13]. За визначенням А. Чухна, антимонопольне регулювання повинно включати три головні форми впливу на економіку: економічні регулятори, правові інструменти та адміністративні регулятори [10]. Регламентуючі заходи включають у себе встановлення певних правил і процедур, сформованих на нормативно-правовій основі. Заборонні заходи передбачають заборону конкретних видів порушень законодавства про захист економічної конкуренції. Заходи контролюючого характеру включають контроль над рівнем концентрації, ціноутворенням, стандартизацію та контроль дотримання антимонопольного законодавства. Заходи профілактичного характеру включають контроль над рівнем концентрації та сприяють недопущенню монополізації.

Основними цілями антимонопольного регулювання, як зазначає А. Ігнатюк, виступають: забезпечення ефективного розподілу та використання ресурсів; протидія галузевому монополізму та монопольній поведінці; вирівнювання умов господарювання за рахунок підтримки малого бізнесу та окремих галузей; спрямована антимонопольна політика

на заборону горизонтальних (фіксація цін, пов'язаний продаж, блокуючі ціни, неправдива реклама, неправдиве маркування) та вертикальних (виняткові права продажу, обмеження прав купівлі) обмежень [4]. Г. Филюк визначає антимонопольну політику як «цілеспрямовану діяльність держави щодо обмеження монополізму у національній економіці, недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності на основі засобів антимонопольного регулювання», а антимонопольне регулювання «як сукупність регуляцій, спрямованих на забезпечення ефективної структури ринку, на недопущення і припинення антиконкурентних дій учасників ринку, які займають на ньому домінуюче становище, в однобічному порядку мають можливість впливати на результати функціонування інших учасників, з метою забезпечення найбільш ефективного використання обмежених ресурсів» [8].

Практично всі антимонопольні законодавства країн світу (й України у тому числі) базуються на трьох типах положень: положення, що стосуються угод між фірмами, положення, пов'язані з монопольною поведінкою домінантних фірм, а також положення, пов'язані зі злиттям та поглинанням (рис. 1).

Антимонопольний комітет України головну увагу в плані регулювання конкуренції спрямовує на протидію монополізації галузей. Однак ефективність системи державного антимонопольного регулювання та його впливу на розвиток конкурентного середовища в галузях економіки України незначна. Ці заходи часто не реалізуються через порушення законодавства (рис. 2).

Про динаміку зловживання монопольним або домінуючим становищем, а також практику регулювання їх наслідків свідчать статистичні дані з офіційних річних звітів Антимонопольного комітету України. На початку 2015 р. на ринках із конкурентною структурою реалізовувалося 42,7% загального обсягу продукції в Україні; на ринках з ознаками колективного

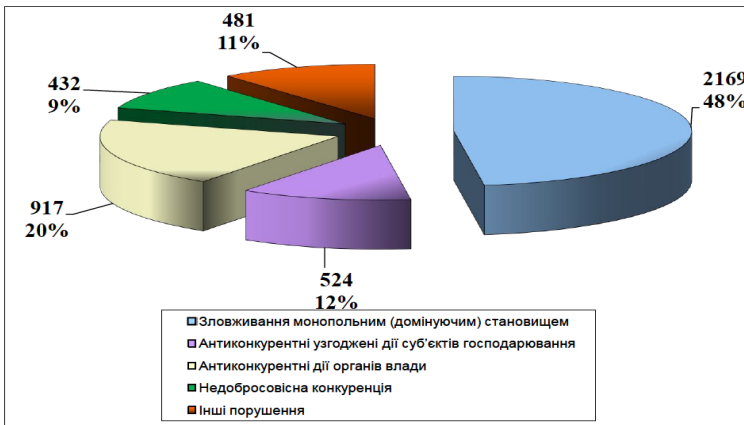

Рис. 2. Структура порушень законодавства про захист економічної конкуренції, припинених Антимонопольним комітетом у 2015 р.

Джерело: складено на основі [3]

домінування, або олігопольних ринках (на яких частка трьох найбільших суб'єктів господарювання перевищувала 50%) – 16,7%. На ринки з ознаками одноосібного домінування (на яких частка найбільшого суб'єкта господарювання становила понад 35%) припадало 30,8%

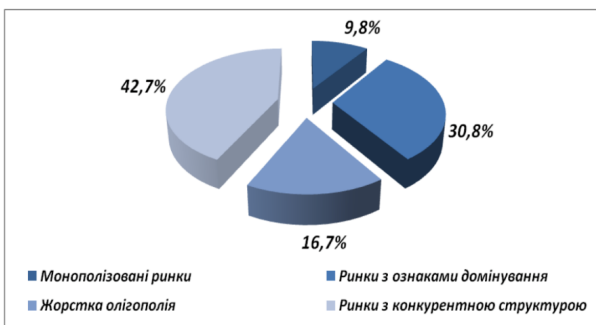

Рис. 3. Структурні передумови конкуренції в економіці України на початок 2015 р., %

Джерело: складено на основі [3]

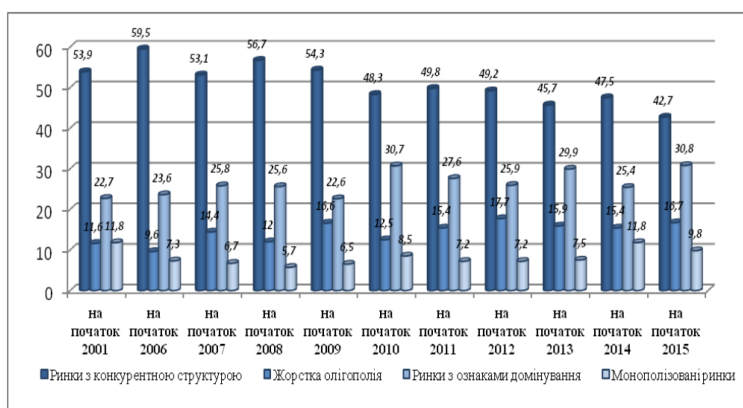

Рис. 4. Динаміка структурних передумов конкуренції в Україні в 2001–2015 рр. (частки ринків із різними структурними передумовами конкуренції в загальному обсязі реалізації продукції), %

Джерело: складено на основі [3]

загального обсягу реалізації продукції, 9,8% загального обсягу товарів, робіт і послуг реалізовувалося на монополізованих ринках (на яких частка найбільшого суб'єкта господарювання становила понад 90%) (рис. 3).

Аналіз тенденцій зміни структурних передумов конкуренції Антимонопольним комітетом України починаючи з 2001 р. свідчить, що з початку розгортання світової економічної кризи 2008 р. має місце тенденція до скорочення рівня конкуренції в економіці України (рис. 4).

При цьому якщо протягом 2010–2011 рр. скорочення частки конкурентних ринків відбувалося за рахунок розширення олігопольних

ринків, на яких конкуренція за певних умов можлива, то з 2012 р. відбувається поступове зростання часток ринків з ознаками індивідуального домінування, чи монополізованих ринків, на яких конкуренція практично виключається.

Часто антимонопольна поведінка в Україні обмежується застосуванням адміністративної відповідальності. Та коли ринки не підпадають під визначення монополізованих, досить важко довести наявність ринкової влади та неконкурентних дій.

Діяльність вітчизняних фірм на монополізованих ринках пояснюється принципом «що не заборонено законом – дозволено». Це й дає їм змогу необмежено диференціювати свої товари, канали їх збуту та здійснювати рекламну діяльність (за винятком недобросовісної). Частіше все зводиться до того, що серед нецінових методів формування ринкової влади у підприємств, контрольованих Антимонопольним комітетом України, залишаються недобросовісна реклама та взаємодія з конкурентами та постачальниками (злиття та поглинання).

Спираючись на антимонопольне законодавство України [1; 2], зазначимо, що державна антимонопольна політика спрямована на: зниження рівня монополізації ринків та дотримання антимонопольного законодавства, оптимізацію ринкової структури, нейтралізацію монопольної влади та різних методів її прояву.

Антимонопольний комітет України, забезпечуючи захист економічної конкуренції на ринках України, за даними звіту 2015 р., приділяв увагу

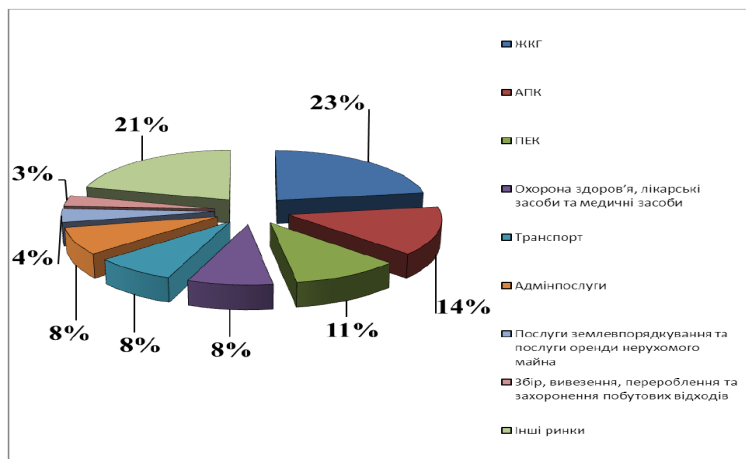

Рис. 5. Структура розслідувань порушень антимонопольного законодавства в 2015 р.

Джерело: складено на основі [1]

насамперед тим ринкам, які мають найбільший вплив на добробут громадян України. Відповідно, діяльність Комітету зосереджувалася на ринках житлово-комунального господарства, паливно-енергетичного комплексу, агропромислового комплексу, охорони здоров'я та лікарських засобів [3]. В останні роки пріоритетними для Антимонопольного комітету України були ринки електричної енергії та енергетичного вугілля, послуг з організації роздрібної торгівлі лікарськими засобами, внутрішнього ринку повітряних перевезень, житлово-комунальних послуг.

Структура розслідувань Антимонопольного комітету свідчить про загрозливу тенденцію щодо зростання порушень законодавства про захист від недобросовісної конкуренції по всіх галузях національної економіки (рис. 5).

Так, Антимонопольним комітетом було визначено, що на *ринку електроенергетики* об'єктивно існують значні бар'єри вступу (виходу) на ринок: адміністративні, технічні, технологічні та економічні, політичні, а тому відсутні потенційні конкуренти основних продавців та покупця. Цей ринок є висококонцентрованим, а конкуренція на ньому є незначною. При цьому розподіл ринкових часток на ринку свідчить про наявність структурних ознак монопольного становища окремих виробників та єдиного виробника (державного підприємства «Енергоринок»).

Із результатів проведення аналізу ринку лікарських засобів Антимонопольним комітетом виділено низку суб'єктивних та об'єктивних причин, що впливають на підвищення цін: (1) об'єктивні: знецінення курсу національної валюти, зміна системи оподаткування медичних засобів, запровадження імпортного збору на медичні товари; (2) суб'єктивні: пере-

несення всіх ризиків постачання лікарських засобів на споживача, використання специфічних схем реалізації ліків, установа договорних відносин між учасниками ринку. На думку експертів Антимонопольного комітету, «встановлення завищених цін було б неможливим за умов існування значної конкуренції на ринку», а для регулювання такого становища Комітетом було надано рекомендації порушникам ними монопольної влади.

В Україні за відсутності чітких прозорих механізмів державної допомоги внаслідок надання субсидій, компенсацій, податкових пільг тощо нерідко створюється необ-

ґрунтоване привілейоване становище окремих підприємств. Особливістю є те, що деякі антимонопольні законодавства, зокрема в Україні, Румунії, Росії та Європейському Союзі (але не в Сполучених Штатах), містять конкретні положення, спрямовані проти антиконкурентних дій із боку державних органів, особливо органів місцевого самоврядування, які можуть надавати привілеї місцевим фірмам. Деякі, зокрема закони Європейського Союзу, але не США, містять положення, що регулюють отримання «державної допомоги». В Україні це питання регулюється окремим законом, не антимонопольним.

Як стверджує Р. Щокін, українське антимонопольне законодавство засноване на застарілій німецькій моделі, яка в сучасних умовах давно втратила свою актуальність і не використовується в жодній країні світу, включаючи й безпосередньо Німеччину [11, с. 15]. Недосконалість національного антимонопольного законодавства ставить вітчизняні компанії у свідомо нерівні умови конкурентної боротьби з провідними корпораціями світу, стримує інноваційний, інвестиційний та експортний потенціал української економіки.

В українському законодавстві існує дуже багато прогалин і недоліків, які можна було б усунути, проаналізувавши джерела антимонопольного законодавства інших держав.

Так, будь-які форми злиття та поглинання трактується чинним законодавством як концентрація. Здійснення концентрації потребує обов'язкового отримання дозволу Антимонопольного комітету України, якщо сукупна вартість активів чи обсяг реалізації усіх учасників концентрації з урахуванням відносин контролю над останнім фінансовим роком, зокрема і за кордоном, перевищує суму 12 млн. євро і сукупна

вартість активів чи обсяг реалізації в Україні хоча б у одного учасника концентрації з урахуванням відносин контролю перевищує 1 млн. євро. Таким чином, під вплив даної норми потрапляють практично всі середні та крупні компанії України. Для порівняння, у країнах ЄС, США, Канади та Японії ці нормативи як мінімум у 100 разів вище. Сьогодні просто необхідно наблизити вказані показники до розмірів, що прийняті у більшості розвинених країн світу [11, с. 15].

Регулювання інтенсивності конкуренції та рівня концентрації на ринках України здійснюється на основі загальних та спеціальних нормативно-правових актів. Під час здійснення антимонопольного контролю за рівнем концентрації на ринку перед конкурентними органами стоять два основні завдання, які, по суті, суперечать одне одному. З одного боку, необхідно вживати заходів для усунення можливості створення штучних бар'єрів входу для нових компаній із боку вже діючих учасників ринку, а з іншого – не допускати існування надто великої кількості ринкових гравців, діяльність яких характеризується низькою ефективністю або й взагалі відсутністю останньої [9, с. 53].

Використовуючи свою монополю владу, фірми можуть перешкоджати або стимулювати розвиток конкуренції. Для державного апарату важливо правильно оцінювати конкурентні дії для оптимального розвитку конкурентного середовища. У сучасному вітчизняному законодавстві немає чітко визначених бар'єрів між зловживанням домінуючим становищем та проконкурентними діями з ознаками недобросовісної конкуренції.

Необхідність регулювання діяльності фірм, що мають ринкову владу, зумовлюється такими особливостями монополій у сучасних умовах [5]: монополія пов'язана з отриманням ефекту масштабу виробництва, що приводить

до скорочення витрат; монополія асоціюється з володінням динамічних переваг фірм в умовах науково-технічного прогресу; монополія великих фірм супроводжується експансією, розширенням їх впливу в економіці; монополії ведуть за собою соціальні витрати (чисті втрати суспільного добробуту, зумовлені неефективним розміщенням ресурсів внаслідок недовиробництва і завищення цін); неефективністю в управлінні і організації виробництва.

Державна політика щодо обмеження монополізму і розвитку конкуренції є невід'ємною складовою частиною внутрішньої економічної та соціальної політики держави. До найважливіших завдань держави належить урівноваження тенденції до монополізації механізмами конкуренції, цілеспрямоване сприяння з боку державних органів розвитку конкурентних засад в економіці [6].

Висновки. Антимонопольний комітет України вже зробив перші кроки до нормалізації ситуації за проблемами обмеження монополізму та розвитку конкуренції, врівноваження тенденцій до монополізації ринків, однак йому ще потрібно вжити рішучих заходів одночасно з удосконаленням антимонопольного законодавства. Необхідно провести систематизацію нормативно-правових актів для уникнення різночитань та помилок під час їх застосування. Це буде дуже значний крок у розвитку антимонопольного законодавства. Оновлене антимонопольне законодавство має сприяти встановленню правил та нормативів, які забезпечують прозорість та безсторонність розгляду справ антимонопольним органом, передбаченість таких розглядів та їх результатів із часом нададуть компаніям та професіоналам чіткі інструкції щодо самостійної оцінки наслідків запланованої концентрації, одноосібних та колективних дій на ринку.

Список використаних джерел:

1. Про захист від недобросовісної конкуренції : Закон України від 07.06.1996 // ВВР України. – 1996. – № 36. – Ст. 164.
2. Про захист економічної конкуренції : Закон України від 11.01.2001 // ВВР України. – 2001. – № 12. – Ст. 64.
3. Звіт Антимонопольного комітету України за 2015 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.amc.gov.ua/amku/docscatalog/document?id=122547>.
4. Ігнатюк А.І. Галузеві ринки: теорія, практика, напрями регулювання : [монографія] / А.І. Ігнатюк. – К. : ННЦ ІАЕ, 2010. – 465 с.
5. Келічавий А.В. Еволюція конкуренції в інноваційній економіці : дис. ... к. е. н. : спец 08.00.01 «Економічна теорія та історія економічної думки» / А.В. Келічавий. – Київ. – 2012. – 187 с.
6. Кузнецова Н. Конкурентное законодательство Украины: проблемы и перспективы / Н. Кузнецова, Ю. Семенюк // Юридическая практика. – 2003. – № 9. – С. 11–19.
7. Семенова Л.Н. Антимонопольное і конкурентне право / Л.Н. Семенова. – К., 1999. – С. 60–65.
8. Филюк Г. Конкурентна політика держави в умовах глобалізації / Г. Филюк // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. – 2009. – № 109. – С. 43–47.
9. Филюк Г.М. Концентрація на ринку телекомунікаційних послуг України: стан та проблеми регулювання / Г.М. Филюк // Економічний вісник. Серія «Економічна теорія». – 2013. – № 1. – С. 50–57.

10. Чухно А.А. Інституціонально-інформаційна економіка : [підручник] / А.А. Чухно, П.І. Юхименко, П.М. Леоненко. – К., 2010. – 687 с.

11. Щокін Р.Г. Актуальні проблеми антимонопольного законодавства України / Р.Г. Щокін // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». – 2014. – № 12. – Т. 2 – С. 14–17.

Soboleva M.V.

THE PRACTICE OF REGULATING THE EFFECTS OF NON-PRICE COMPETITION IN UKRAINE

Globalization allows Ukrainian companies to enter new markets, opening them not only to new opportunities but also forces to adapt to new conditions of functioning of the market, according to the international standards. Creating a competitive environment, the protection of economic competition and regulation of market relations directly affect the economic development of the country.

The last years are characterized the influence of countervailing factors on the terms of the competitive environment in the economy of Ukraine. On the one hand, political stability based on democratic principles and the consolidation of Ukrainian society based on European aspirations, the course of the development of a market economy, deregulation of economic life have contributed to the creation of conditions for development of competitive relations on the national commodity markets. One of the main factors hindering the development of economic processes is unequal conditions of competition emerging, including through the use of active entities of non-price methods of fair and unfair competition and regulated through the methods of state regulation of competition.

The need for regulation of firms with market power is caused by such features of monopolies in the current conditions: monopoly related to the receipt of economies of scale of production, leading to reduced costs; monopoly associated with ownership advantages of dynamic firms in terms of scientific and technological progress; monopoly of large companies is accompanied by expansion, expansion of their influence in the economy; Monopolies lead a social cost (net welfare loss due to inefficient allocation of resources as a result of shortfalls and high prices); inefficiencies in the management and organization of production.

State policy on limitation of monopolism and development of competition is an integral component of domestic economic and social policy. The most important tasks of the state owned balancing tendency to monopolize competition mechanisms, targeted assistance of state authorities to the development of competitive principles in the economy.

Keywords: the competitive environment, monopolization, competition, the Antimonopoly Committee, competition policy.